

O štáte

„Štát“ má u nás zlú povest'. Je to strašidlo, ktoré „kradmou rukou“ oberá jednotlivca o plody jeho usilovnej práce, ktorý neustále túži rozšíriť svoju moc a zúžiť sféru pôsobenia jednotlivca. Presnejšie, vo verejnom priestore pôsobí veľa ľudí, ktorí sa usilujú vytvoriť dojem, že štát je niečo „od diabla“, že dnes je „dobro“ reprezentované občianskou spoločnosťou, alebo „slobodne sa rozhodujúcim“ jednotlivcom. Určite by bolo zaujímavé pátrať, prečo sa dnes štát stal predmetom tak silného „ohovárania“. Pokiaľ by to bolo vybavovanie si účtov (aj keď poriadne oneskorené) s „reálnym socializmom“, tak by sa to dalo ešte pochopiť, aj keď sotva možno predpokladať, že by takým bystrým „analytikom“ ako sú naši kritici „kradmej ruky“ štátu to myslelo tak pomaly. Najmä, keď si uvedomíme, že pod ich taktovkou sa štátny aparát utešene rozrastá. Predsa len, pri týchto diskusiách nejde iba o „nevinné reči“, ale o úsilie propagandisticky, aj pomocou teórie a pseudoteórie pripraviť pôdu pre novú distribúciu moci. O tom v našej diskusii iste bude reč.

Za dôležitejšie však považujem všeobecnú diskusiu o povahe štátu, o jeho výkonoch, jeho potrebnosti a, samozrejme, aj o jeho obmedzeniach.

Predovšetkým by som chcel zdôrazniť, že moderný štát nebol „invenciou“ jednotlivcov bažiacich po moci. Moc bola koncentrovaná do jedného bodu (pojem suveréna) z niekoľkých dôvodov. Išlo predovšetkým o garanciu elementárneho poriadku voči anarchii občianskych vojen. Na túto pacifikačnú funkciu štátu nás dnes znovu upozornila prítomnosť teroristických zoskupení, ktoré sa rozvíjajú v „póroch“ dnešného systému štátov. Druhým motívom konštituovania štátov bola nevyhnutnosť garantovať práva jednotlivca. Bez štátu a jeho pacifikačných aparátov sa sloboda jednotlivca rýchlo mení na číru fikciu. Tretím motívom je zaručenie elementárnej rovnosti medzi ľuďmi, prinajmenšom vo forme rovnosti šancí. Tu by som rád zdôraznil termín forma, pretože *de facto*, pokiaľ ide o reálne podmienky rozvoja jednotlivca, vždy budeme mať dočinenia s nerovnosťami. Tá najhoršia situácia však nastáva vtedy, keď faktická nerovnosť je „zabetónovaná“ ešte aj normami. Štát postupne rozširuje sféru svojho pôsobenia a je celkom oprávnené hľadať bod, za ktorým sa pôsobnosť štátu stáva neprijemnou záťažou. Nemožno zabudnúť ani na to, že štát je štruktúra, ktorá sa už samou povahou svojej existencie „vytrháva“ spod kontroly a začína žiť samostatným životom. Mechanizmus „odcudzenia“ sa nikde neprejavuje v čistejšej podobe ako práve pri štáte. To je aj dôvod, prečo sa štát často javí ako „džin vypustený z fľaše“, ako sila, ktorá ide proti jednotlivcovi, proti jeho integrite, proti jeho právam

a nárokom. Tu si však treba položiť otázku, či – keď zistíme, že Leviathana sa dá ťažko skrotiť – je riešením situácie tohto Leviatana jednoducho zabiť.

Na Slovensku prebehli od začiatku deväťdesiatych rokov minulého storočia štyri diskusie o štáte. V prvej šlo o kritiku štátu „reálneho socializmu“, v druhej o možnosť, účelnosť a oprávnenosť samostatného štátu, v tretej sa do popredia dostal problém charakteru štátu a v štvrtej ide o vymedzenie kompetencií národného štátu v rámci integrovanej Európy. Tieto diskusie prebiehali – aspoň na začiatku deväťdesiatych rokov paralelne – vrcholili však „po sebe“ a navzájom sa – pozitívne i negatívne – ovplyvňovali. Tieto spory mali niekoľko dimenzií: politickú, ideologickú, propagandistickú a intelektuálnu. Prvý spor nebol vlastne ani sporom, šlo o vyrovnávanie sa so socialistickým štátom. Nebol to vlastne ani spor, pretože tento štát skoro nikto neobhajoval, šlo skôr o to, ako štát „reálneho socializmu“ čo najrýchlejšie rozmontovať. Z tohto obdobia však zostala averzia k štátu, ktorú neskôršie dokázal politicky využiť neoliberalizmus v obmedzovaní kompetencií štátu a ich presunu na súkromno-podnikateľské subjekty alebo na subjekty občianskej spoločnosti. Najľahšie sa charakterizuje druhá vlna sporov o štáte, tých sporov, v ktorých sa formovali sily, obhajujúce ideu spoločnej českej a slovenskej štátnosti, usilujúce priamo alebo nepriamo o zachovanie spoločného štátu Čechov a Slovákov, a sily, ktoré boli naopak presvedčené, že vývinové možnosti Slovenska budú v rámci Česko-Slovenska horšie ako na dráhe samostatnosti. Politické prestrelky medzi prívržencami „národného“ a „občianskeho“ princípu zo začiatku deväťdesiatych rokov neboli pretransformované do intelektuálnej roviny a problémy, ktoré sa vtedy v politickej a žurnalistickej podobe načrtli, boli zametené pod koberec. K týmto sporom sa však slovenská spoločnosť iste ešte vráti, pretože pri diskusii o našich dnešných problémoch nie je možné pohnúť sa dopredu bez analýzy ich genealógie. Som o tom presvedčený aj z toho dôvodu, že miestom zrodu mnohých našich sociálno-psychologických problémov, najmä problémov spojených so „psychológiou“ vzťahu k štátu, je práve prvá polovica deväťdesiatych rokov.

Na tieto spory nadviazal spor o charakter štátu, v ktorom šlo o dve veci zároveň. Jednak o to, či štát bude priestorom rešpektu k všeobecne platným pravidlám, alebo či bude priestorom uplatňovania moci záujmových skupín. A jednak sa v ňom odrazil klasický spor pravice a ľavice: teda, či štát má byť v zásade len strážcom dodržiavania pravidiel, alebo či má hrať aj aktívnu úlohu pri „spravovaní spoločnosti“.

Tretia vlna diskusií sa zdvihla v súvislosti s integráciou Slovenska do EÚ a čiastočne aj NATO. Všetky slovenské diskusie o štáte veľmi rýchlo „upadli“ do moralizujúceho tónu. Dôvodom bola aktuálnosť, živosť týchto sporov, nemožnosť odlíšiť politické a intelektuálne dimenzie. Tieto spory totiž slúžili ako filtre, cez ktoré sa na politickú scénu dostávali nové zoskupenia a ktorými boli zasa iné politické zoskupenia z hry vyradované. To, čo strany strácali v jednej diskusii, pokúsili sa „dobehnúť“ v druhej. Na vlne obhajoby možnosti samostatného Slovenska sa na politickú scénu dostalo HZDS, no v sporoch o charakter štátu sa presadili pravicové zoskupenia, ktoré v spore o samostatnosť strácali.

Tak ako sa pomerne ľahko identifikuje politická stránka týchto sporov, tak ťažko sa identifikujú ich intelektuálne a ideologické dimenzie. Tieto diskusie mali totiž ešte jednu zvláštnosť: prebehli medzi partnermi, ktorí sa odmietali počúvať. Išlo skôr o vyhraňovanie stanovísk bez „dotyku“ s protivníkmi ako o reálne diskusie.

Dnes si v diskusiách o štáte musíme položiť opäť niekoľko základných otázok: Aké sily udržujú štát v existencii?

Do akej miery aj dnes sú štáty schopné plniť svoju pacifikačnú funkciu?

Do akej miery je dnes štát schopný podieľať sa na uchovávaní rovnosti šancí? Je možný národný štát v epoche integrácií a multikulturalizmu? Ako sa odlišuje psychológia národov, ktoré „mali“ štát, od psychológie národov, ktoré štát „nemali“? Do akej miery procesy „globalizácie“ vyradujú klasický pojem štátu a do akej miery ide len o zmenu povahy štátnosti?

František Novosád: Spory o štát, ktoré u nás v jednotlivých vlnách prebiehali, mali veľmi zvláštnu povahu. Neboli to spory, v ktorých by sa dôkladne, z rozdielnych teoretických a ideologických hľadísk, predebatovali funkcie štátu v súčasnej spoločnosti, predpoklady jeho existencie, varianty riešení, dokonca to často neboli ani priame spory, v ktorých by tí, ktorí majú rozdielne názory, otvorene hovorili o probléme. Skôr išlo o spory nepriame, neurčité, ktoré až *ex post* dostali určitú logiku. Dôvod je možno celkom jednoduchý: spor o štát bol zároveň aj mocenským sporom. Preto spor o možnosť samostatného štátu prebiehal v čisto politickej a publicistickej rovine a nie aj v teoretickej. Všetci si pamätáme na povestné „Ať si jdu!“ a nemenej „veľkorysé“ reakcie na toto vyjadrenie. Svoju úlohu zohrala aj intelektuálna nepripravenosť na tento typ sporov. Pamätám si dokonca na verejné diskusie, v ktorých sa celkom vážne rozoberal rozdiel medzi „suverenitou“ a „zvrchovanosťou“. Takto konaná alebo „nekonaná“ diskusia svojím charakterom však ťažko poznamenala intelektuálne ovzdušie aj nasledujúcich rokov. Žlč z týchto rokov ešte stále pôsobí. Ani druhá diskusia, diskusia o charaktere štátu, neprebehla „štandardne“, aj keď to mohol a mal byť klasický spor medzi ľavicou a pravicom. Pravica, využívajúca akumulovanú averziu voči „socialistickému štátu“ a neoliberalnú vlnu, nediskutovala, ale konala. Slovenské ľavicové strany neboli na túto situáciu pripravené, neskoro zbadali, do čoho sa dostali a preto ideologicky prehrali skôr než stihli pochopiť, o čo sa tu hrá. Dôvody svojho debaklu vlastne nepochopili doteraz. Tretia diskusia, o postavení národného štátu v Európskej únii, má tiež paradoxný charakter: suverenitu štátu vo vzťahu k nadnárodným zoskupeniam obhajujú vlastne tí, ktorí sa na začiatku deväťdesiatych rokov postavili proti samostatnosti Slovenska. O dôvodoch tejto zmeny postoja môžeme vyslovovať rôzne dohady, isté je len to, že to celej diskusii dodáva nádych frašky. Aj keď zostaneme pri umiernenjšom jazyku, tak diskusie o možnosti, charaktere a postavení štátu sú plné paradoxov s neustále sa meniacimi líniami sporu a spojenectvami. Dá sa dnes ešte k týmto diskusiám, predovšetkým k tej prvej, o možnosti a oprávnenosti štátnej samostatnosti, ktorá predznamenalala logiku diskusií nasledujúcich, ešte niečo povedať? Je možné túto diskusiu takpovediac zopakovať, a tak jej aspoň spätne dať zrozumiteľný zmysel, alebo možno už hovoriť len o dôsledkoch toho, ako prebehla?

Egon Gál: Dnes už nemá zmysle oživovať otázky legitimacy samostatného Slovenska, nie je to aktuálny problém. Samozrejme, je potrebné celé toto obdobie historickej spracovať, ozrejmiť predpoklady a súvislosti konfliktov, ktoré vtedy prebiehali. Vo vtedajších sporoch by som rozlíšil aspoň dve úrovne. Prvou úrovňou boli procesy hľadania identity. To je problém, ktorý je živý všade, osobitne aktuálny bol však v krajinách, ktoré sa zbavili komunizmu. Tu doslova prepukli vášne identity, ktorých najznámejším vyjadrením bolo heslo „Vládnime si sami!“. Začalo sa hovoriť o štátotvornom národe. Tieto procesy hľadania identity, ich rýchla politizácia, ich vyústenie do presadzovania štátnosti, nás do určitej miery zaskočili, aspoň mnohých z mojej generácie, prinajmenšom mňa osobne. Až dnes zisťujeme, že tieto „vážne identity“ boli zároveň aj spormi o rozdelení moci medzi politickými špičkami. Za diskusiami medzi národníkmi a kozmopolitmi, medzi národníkmi

a čechoslovakistami prebiehali spory o „deľbe moci“ medzi Prahou a Bratislavou. Vonkajškovo to bola diskusia o symboloch, o pomlčke, v skutočnosti šlo o oveľa viac, o reálnejšie veci. Iste by bola zaujímavá sociálno-psychologická analýza diskusií, ktoré prebiehali na verejnosti, v dennej tlači, v týždenníkoch. Rekonštrukcia tejto situácie ešte len čaká na svojich analytikov. V diskusiách o tomto období stále ešte majú hlavné slovo politici a tí samozrejme postupujú po svojom, teda obhajujú svoje vtedajšie konanie, snažia sa ho zúročiť pre súčasnosť.

Samuel Abrahám: Navonok to vyzerá akoby ťažiskovým problémom slovenskej post-komunistickej spoločnosti bol práve štát. Tento problém však musíme vidieť v kontexte transformácie. Štát bol najviditeľnejší, bol najrukolapnejšou entitou. Transformovala sa v prvom rade spoločnosť, transformácia štátu bola dôsledkom, formou prejavu transformácie spoločnosti. Aj v diskusiách o možnostiach národného štátu sa jednalo o charakter spoločnosti a štát bol len jedným z komponentov tohto problému. Rozdelenie Česko-Slovenska zostalo pre mnohých traumou nielen preto, že sa identifikovali s Československom. Časť spoločnosti zažívala traumy aj z predstavy možného vývoja na Slovensku. Doteraz si myslím, že Československo bolo krajinou, kde som sa narodil a ktorú som stratil. Mnohých lákala predstava nacionalistického, populistického Slovenska ako alternatívy k Československu. Tieto obavy sa po rozpade začali potvrdzovať. Za to, že sa nacionalistické a populistické sily plne nepresadili vďaka nielen silnému politickému tlaku vtedajšej opozície, ale aj tlaku zo zahraničia. Prekvapujúco, po niekoľkých rokoch, ani nie tak diskusiou, ale zápasom, kryštalizáciou spoločnosti, mohli tí, ktorí boli proti národnému štátu, nakoniec prebrať jeho riadenie.

František Novosád: Asi naozaj je potrebné považovať konštituovanie štátnosti – teda to, čo vtedy mnohí považovali za ústredný motív deväťdesiatych rokov – len za jednu zložku obsiahlejšieho procesu. Rozpad federácie bol súčasťou oveľa širšieho komplexu procesov v celoeurópskom a svetovom rámci, pre ktoré ešte nemáme dobré označenie a preto sa používa šifra „tranzícia“. Na Slovensku však práve konštituovanie samostatného štátu zanechalo najsilnejšie stopy na profile jednotlivých politických strán a určovalo ho vari až do volieb 1998. Myslím si, že – dôvody možno vysvetliť – slovenská spoločnosť na všetky tieto procesy, od zmeny politického systému cez privatizáciu až po konštitúciu štátnosti, reagovala istým historickým stereotypom. Využívanie dobou poskytnutých príležitostí je charakteristickou črtou slovenskej politiky už od devätnásteho storočia. Nikdy sme nemali toľko sily, aby sme mohli určovať podmienky svojej existencie. Preto majú politické procesy na Slovensku často charakter improvizácie a až ex post sa táto improvizácia racionalizuje, hľadá sa jej logika, často sa dokonca sled udalostí mytologizuje. Práve genéza štátnosti ukazuje, že išlo skôr o reakciu na novú konfiguráciu možností, o využitie príležitostí, ktoré doba poskytla.

Martin Kanovský: V tejto diskusii môžeme rozoznať dve roviny. Prvá rovina sa týka toho, že jedna strana chápala štát ako súčasť národnej identity, ako nevyhnutný atribút plne rozvinutého národa, nech už národná spoločnosť, ktorá ten štát bude mať, bude mať akýkoľvek charakter. Vôbec im nezáležalo na tom, aký charakter a usporiadanie bude mať spoločnosť. Boli schopní obetovať čokoľvek, čo sa týka slovenskej spoločnosti, jej liberálnosti, len nech sa národný štát dosiahne. Druhej strane záležalo skôr na charaktere spoločnosti a uvažovala o štáte ako o niečom, čo má slúžiť liberálnym záujmom, čo má byť pod kontrolou občianskej spoločnosti. Podľa nich národný štát nie je nevyhnutným atribútom národnej spoločnosti. V tejto skupine prevládala názor, že v rámci Československej republiky bude možné charakter slovenskej spoločnosti, jej liberálnosť, jej ekonomický a občiansky rozvoj lepšie zabezpečiť ako v prípade osamostatnenia. Jedna strana považovala za nevyhnutné mať národný štát za každú cenu, druhá zasa kládla dôraz na charakter spoločnosti a samostatnú štátnosť chápala ako druhoradú záležitosť. Aspoň ja som to vtedy takto vnímal. Druhá rovina je tá, že na začiatku deväťdesiatych rokov predsa nikto nemohol vidieť do budúcnosti a o možnostiach slovenskej spoločnosti uvažoval na základe toho, ako sa prejavovala vtedy. Kto mal vtedy dôvody na optimizmus?

Egon Gál: Nevie, či to nie je pohľad už ovplyvnený súčasnosťou. Nemyslím si, že slovenská politika je založená na využívaní príležitostí, do ktorých sa spoločnosť nevdok dostane. Na Slovensku na začiatku deväťdesiatych rokov prebiehalo to isté, čo prebiehalo v celej strednej a východnej Európe. Návrat k identitám, ktorý nás všetkých tak zaskočil a ktorý na Slovensku a v Československu vôbec, prebehol mäkkším spôsobom. V Juhoslávii alebo v niektorých krajinách bývalého Sovietskeho zväzu sa vášne identity prejavili mimoriadne deštruktívnym spôsobom. Vlastne doteraz nespočítali všetkých svojich mŕtvych a ešte stále nevieme, prečo vlastne museli zomrieť. Ešte stále nemáme racionálne vysvetlenie toho, čo sa stalo. Dodnes je nevysvetlenou záhadou, prečo sa tieto vášne identity prebudili.

Samuel Abrahám: Aj keď pripustíme, že formovanie sa samostatnosti nebolo základnou vývojovou líniou, i tak však práve na rozboře toho, ako sa utvárali po roku 1989 národné štáty v postkomunistickom priestore, si môžeme ilustrovať ako prebiehala transformácia. Naozaj potrebujeme rozlíšiť dve fázy vývoja: boj o charakter štátu počas éry Vladimíra Mečiara, a potom vývoj po 1998. Inštitucionálna štruktúra Slovenskej republiky doteraz nesie na sebe stopy tohto kľukatého vývoja. Štát bol na začiatku deväťdesiatych rokov pre liberálne zmýšľajúcich ľudí naozaj považovaný za nositeľa zla, bol fenoménom, ktorý nasal do seba množstvo negatívnych emócií. Liberálna časť spoločnosti preto vnímala štát nielen ako nutné zlo, ale ako niečo, čo je potrebné obmedzovať, čo je potrebné podriaďiť občianskej spoločnosti. Nacionalistická vlna však zdôrazňovala osobitnú hodnotu štátu vo vzťahu k národu a v pozmenenej forme sa tohto názoru držia doteraz.

František Novosád: Myslím si, že to, čo bolo na začiatku deväťdesiatych rokov nazvané nacionalistickou vlnou, je dnes už potrebné vidieť diferencovanejšie. Skladala sa z niekoľkých prúdov, ktoré až tak veľa spoločného nemali, a len v dobovej perspektíve takmer splývali. Túto vlnu vytvárali tak zoskupenia, ktoré sa živili z minulosti, zo spomienok na Slovenskú republiku 1939 – 1945, prípadne spomienkami na federalizačný impulz z druhej polovice šesťdesiatych rokov. Boli tam však aj zoskupenia, ktoré reagovali na možnosti a potreby doby. Na jednej strane boli „pohrobkovia“ Hlinku a Tisa, generácia radikálnych komunistických federalistov a na druhej strane tí, ktorí vychádzali z toho, že pokiaľ sa Európa bude integrovať, tak je lepšie, aby sa Slovensko integrovalo ako samostatný štátny útvar. Nie je náhoda, že najvplyvnejšími nositeľmi idey samostatnosti boli predstavitelia priemyslu, priemyselná „nomenklatúra“. A tiež boli pri tom i skupiny, ktoré rýchlo pochopili konštituovanie nového štátu ako svoju veľkú životnú šancu politického a vlastníckeho vzostupu. Pokiaľ ide o reakcie zahraničia na procesy osamostatňovania, tak je potrebné vziať do úvahy, že Slovensko bolo na politickej mape Európy neznámou krajinou a ideu samostatnosti na začiatku deväťdesiatych rokov čiast európskej a sčasti aj domácej verejnosti vnímala na pozadí problematickej minulosti slovenských pokusov o získanie politickej suverenity. Práve vnímanie úsilia o samostatnosť na pozadí vojnovnej Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945 bolo tým najväčším psychologickým bremenom pri hľadaní neformálneho uznania Slovenska v medzinárodnom priestore, a to bez ohľadu na to, že z hľadiska medzinárodného práva nebolo nijakých dôvodov neuznať legitimitu nového štátu. Nakoniec, Slovenskej republike sa formálneho uznania dostalo hneď. Pokiaľ ide o zmeny ekonomického a politického systému, tak je celkom zbytočné preceňovať silu a možnosti ich „odporcov“. Pokiaľ ide o transformáciu ekonomiky, tak tam „odpor“ mohol byť len lokálny, pretože aj prívrženci plánovaného hospodárstva videli, že to „nefunguje“, že dynamiku vývoja dokáže zabezpečiť len hospodársky systém založený na konkurencii. Myslím si, že logiku zápasu o reformy pochopíme lepšie, keď ho pochopíme nie ako zápas tých, ktorí sú za reformy a tých, ktorí sú proti nim, ale ako zápas o podoby reformy. Podobne to bolo aj so systémom jednej strany. Nebolo ho čím obhajovať. To isté platí aj pre pluralitu ideového priestoru. Idea samostatnosti sa však akoby „automaticky“ viazala na dedičstvo štátneho útvaru z rokov 1939 – 1945 a preto narážala na najväčší odpor. Táto psychologická prekážka bránila racionálnemu posudzovaniu možnosti osamostatniť sa. Toto pridalo vtedajším diskusiám príchut' iracionálnosti, tam je zdroj „polarizácie“ slovenskej spoločnosti, jej rozdelenia na dva akoby nekomunikujúce tábory. Práve toto „strašidlo minulosti“, neschopnosť a možno aj neochota odohnať ho, znemožnili vecnú diskusiu o súčasnosti a budúcnosti Slovenska. Samozrejme, faktorov pôsobiacich „proti“ osamostatneniu bolo viac. Nakoniec, aj čechoslovakizmus je legitímnym politickým prúdom.

Martin Kanovský: Spor skončil paradoxným spôsobom. Tá skupina, ktorá presadzovala národný štát, hoci politicky sa im to podarilo presadiť, nebola pripravená na spravovanie štátu a neudržala sa pri moci.

Egon Gál: Politické elity by nemali šancu presadiť svoje predstavy, keby im nena-hrávala psychologická situácia. Kedysi som čítal stať nemeckého sociológa Clausa Offeho o budovaní kapitalizmu v podmienkach demokracie. Vtedy som pochopil, že to, čo sa deje na Slovensku je úplne logické, že to nie je žiadna anomália, že to dokonca za tej situácie ani nemôže byť ináč. Claus Offe píše, že štáty a sociálne systémy vznikali storočia. Najprv sa vytvárali národy, istý typ solidarity, patriotizmu. Potom vznikali inštitúcie právneho štátu a až potom sa začalo hovoriť o delení moci a majetku. Podľa Offeho kapitalizmus ani nemôže vzniknúť v demokratických podmienkach. Kapitalizmus sa môže rozvíjať len v pred-demokratických podmienkach a do istej miery je podmienkou demokracie. U nás sa v deväťdesiatych rokoch odohrávalo všetko naraz. V istom zmysle sa znovu vytváral národ, vytvárali sa nové siete solidarity, prebúdzať sa národné vedomie. Vznikali demokratické inštitúcie a zároveň kapitalistický trh. To, čo inde trvalo desiatky a stovky rokov, tu sa to udialo za desaťročie. Chaosu sa nedalo vyhnúť.

Samuel Abrahám: Je pravda, že jedným z dôsledkov tohto nakopenia sa problémov transformácie bol rozpad Československa. Je pozoruhodné, že ani jedna komunistická federácia nevydržala. Je však tiež faktom, že v prípade Československa rozpad neohrozil fungovanie štátneho aparátu. Slovenská spoločnosť, ktorá zvládla túto premenu, i keď na začiatku sa objavili iliberálne formy, sa nakoniec ustálila do štandardných foriem so všetkými znakmi problémov, ktoré moderný štát správajú. Moderný štát, keď sa už raz skonštituoval, je silným a životaschopným organizmom, pretože je užitočným. A hoci sa často liberálom vyčíta, že sa snažia zničiť štát, alebo ho aspoň obmedziť, liberáli sú si veľmi dobre vedomí, aké funkcie štát v spoločnosti štát plní, uvedomujú si, že anarchia je najhoršia vec, čo môže postihnúť spoločnosť. V anarchii padajú individuálne slobody. Stálo by za to, podrobnejšie hovoriť o úlohe občianskej spoločnosti a jej vzťahu k štátu.

Egon Gál: Pre našu situáciu je charakteristické, že formovanie občianskej spoločnosti prebieha našu schopnosť reflektovať čo sa deje. Intelektuálne diskusie zaostávajú za skutočnosťou. Na Slovensku funguje občianska spoločnosť, fungujú občianske združenia, niekoľkokrát sa ukázalo, že dosť účinne vedú presadiť svoje ciele. Aj politické inštitúcie demokratického štátu, to všetko ako tak funguje, ale schopnosť reflektovať to, čo sa deje, a reflexiou pomôcť to intelektuálne spracovať a dostať do verejnej diskusie isté témy, v tom zaostávame. V tom je naša najväčšia bieda.

František Novosád: Spoločenské vedy akoby sa doteraz báli reálnych problémov. Vo vedeckej obci stále ešte existuje averzia k politicky kontroverzným problémom, alebo je jej pohľad na skutočnosť určený jednoduchými ideologickými heslami. Akoby sa „v modrom“ opakovala situácia z osemdesiatych rokov. Každý bol vtedy nespokojný so „stavom“ spoločenských vied, nikto si však príliš nechcel páliť prsty a čakal, že niekto iný pohne vecami dopredu. Preto sa vyhýbame kontroverzným

problémom, prípadne sa chytáme prostoduchých ideologických téz. V okolitých krajinách, ktoré prešli podobným vývojom, sú už diskusie o spoločenských problémoch oveľa diferencovanejšie ako u nás. Niekedy sa mi zdá, že diskusia medzi prívržencami „občianskeho“ a „národného“ princípu zo začiatku deväťdesiatych rokov na dlhé roky otráвила atmosféru...

Martin Kanovský: Mnohí sa sústreďujú pri svojich analýzach slovenskej situácie v podstate len na anomálie. Chýbajú seriózne analýzy štandardných inštitucionálnych procesov. Neštandardnosť, deviácia, anomália, to určite tu bolo, ale sústredenie sa len na tieto javy bráni vidieť, že sa tu uskutočnilo aj množstvo úplne štandardných vecí a procesov, o ktoré akoby sa nikto nezaujímal. Seriózna sociálna analýza musí byť komplexná, nemôže sa sústrediť len na odchýlky, zvraty. To je možno mediálne účinné, ale ako analytický prostriedok dosť beznádejné.

Samuel Abrahám: Nemyslím si, že išlo len o nejaké odchýlky. Moderný štát má nakoniec vždy dosť prostriedkov, aby paralyzoval občiansku spoločnosť, a to vzbudzuje obavy. Tie tu boli už pred pádom komunizmu a stačí si tiež spomenúť, ako bol po roku 1989 štát zneužívaný, akým spôsobom boli zneužitie jeho aparáty. Nakoniec aj privatizácia ukazuje ako ľahko možno štát zneužiť. Dokonca aj inštitúcie, ktoré v normálnych podmienkach fungujú pozitívne, možno počas krízy ľahko zneužiť. Vtedy vidno, aká krehká a problematická je vôbec inštitúcia štátu. Preto je dôležité, aby vládnuca skupina, ktorá aj keď získala legitímny nárok vládnuť, bola nielen kontrolovaná inštitúciami štátu, ale bola kontrolovaná aj občianskou spoločnosťou. Tá sa ešte u nás plne nerozvinula. Napriek tomu, že máme demokratické vlády, vidíme, že táto sebaregulácia politickej a občianskej spoločnosti je ešte nedostatočná. Sudcovia a prokuratúra si stále ešte neplnia tie úlohy, ktoré by v štáte mali mať. Práve sudcovský stav má najväčší podiel na tom, ako občania vnímajú štát, či ho považujú za demokraciu. Veľmi dobre vieme, že štátna moc sa dá ľahko zneužiť a niekoľkokrát aj zneužitá bola.

Martin Kanovský: Problém je v tom, že keď sa sústredíme len na zneužívanie, čo má určite svoju kritickú hodnotu, unikne nám jednoducho komplexnosť procesov, ktorá je mimo zneužívania. Keď si prečítaš politologické alebo iné analýzy či eseje od roku 1993, tak 80 percent týchto analýz sa sústreďuje na anomálie. To malo síce svoje dôvody, no nemyslím si, že je to šťastné na pochopenie toho, čo sa dialo. Chýba nám seriózna analýza vrátane tých anomálií. Všetko, čo si otvoril z nezávislých analýz po roku 1993, odvsadial na teba vyskočil Mečiar. Prečo by to tak malo byť?

Samuel Abrahám: Áno, dajú sa písať analýzy o sociálnych zmenách, demografických trendoch nezávisle a bez predpojatosti. No keď začneš analyzovať ekonomický vývoj, nehovoriac o politickom vývoji, či postavení Slovenska v zahraničí, ťažko

možno očakávať, že seriózna analýza sa nebude zaoberať tým, ako sa u nás udomácnila iliberálna demokracia. Bohužiaľ, výsledok často bol, ako som to voľakedy nazval „negatívna fascinácia Mečiarom“. Ten vývoj bol taký nečakaný a chaotický, že si len ťažko predstaviť systematicky výskum.

Egon Gál: Problémom je kvalita verejnej diskusie. Čo vlastne od štátu možno očakávať? Zrejme ochranu kontroly dodržiavania zákonov, ochranu pred nedodržiavaním zmlúv, ochranu majetku a ochranu kultúry a vzdelania. Diskusia by mala tlačiť na to, aby štát tieto svoje funkcie plnil.

František Novosád: Žiadne významnejšie politické zoskupenie nemá ucelenejšiu koncepciu štátu ani vzťahu štátu a spoločnosti. Takmer vždy sa ukázalo, že reformy sú vlastne len odpoveďou na výzvy medzinárodných organizácií, alebo improvizáciou, často dokonca zlou improvizáciou. Predovšetkým reforma „štátu“ prebieha pomaly a vzniká dojem, že ide vlastne len o premiestňovanie úradníkov. Zdá sa mi, že vysvetlenie je jednoduché: stále ešte „služobníci“ štátu sú najdôležitejšou mobilizovateľnou skupinou pri voľbách a preto každá strana si dá pozor, aby si túto skupinu nepoštvala proti sebe. Preto aj reformy štátu zostali na pol ceste. Tu sa niektorá strana musí obetovať a radikálne reformovať aj za cenu, že v nasledujúcich voľbách bude zmetená. To je však utópia.

Samuel Abrahám: Schéma reformy štátu sa dá pomerne ľahko sformulovať, sotva však možno očakávať, že politici alebo dokonca štátna byrokracia je ochotná upliesť na seba bič. Tento problém nám nevyriešilo ani členstvo v EÚ.

František Novosád: Na Slovensku prebiehajú dve nepríjemné formy diferenciacie: regionálna a sociálna. Obidve nadobúdajú extrémne podoby, čo je dosť zvláštne, veď v slovenskej spoločnosti bola idea rovnosti vždy politickou silou. V záujme výkonnosti slovenskej spoločnosti ako celku je potrebné túto diferenciaciu spomaliť, i keď sa určite nedá zastaviť. Tu musí byť aktívny štát, nemožno predsa dopustiť, aby napríklad šance získať kvalitné základné a stredné vzdelanie niekoho, kto sa narodil kdesi na strednom alebo východnom Slovensku boli niekoľkokrát menšie ako niekoho, kto sa narodil na západnom Slovensku. A to nehovorím o sociálnych rozdieloch, ktoré sa – aj cez prístup ku kvalitnému vzdelaniu – začínajú premietiť aj do procesov „rozdeľovania“ životných šancí. V Európe aj po „dobudovaní“ EÚ základnou a rozhodujúcou jednotkou, v rámci ktorej sa bude rozhodovať o kvalite života, budú národné štáty.

Martin Kanovský: Musíme sa však pýtať aj na politicko-symbolické dimenzie štátnosti, na stránku jej recepcie na lokálnej mikro-úrovni, na jej kognitívne

a mikro-sociálne dimenzie. A mimoriadne aktuálny je, alebo čoskoro sa stane problém vzťahu štátu k multikulturalizmu a sociálne vylúčeným komunitám.

František Novosád: Od polovice devätnásteho storočia sa verejná psychológia, sila verejnosti a spôsob ako si jednotlivci uvedomovali svoje väzby k celku – to všetko sa utváralo vo väzbe na štát. Vo vzťahu k štátu sa modelovali formy sociálnej zodpovednosti, modely spoločenskej kariéry. Tam, kde štát nebol, kde sa považoval za niečo úplne cudzieho, tak verejná psychológia zostala „v zajatí rodiny“. Myslím si, že pozorovatelia zvonku vidia, že na Slovensku stále ešte vo verejnom priestore prevláda takáto „rodinná“ psychológia, psychológia „ženy z domácnosti“. Stále ešte väčšina z nás, dokonca aj vo verejnom živote, rozmýšľame v kategóriách „rodiny“, nie štátu. Riadime sa teda pravidlami osobnej solidarity, trpenia sa, odpúšťania si, „nerozprávania sa“, nie podľa pravidiel rovnosti a výkonu.

Samuel Abrahám: Inými slovami tvrdíš, že nemáme vytvorené bunky pre priradenie si verejného priestoru a stále sme v zajatí súkromného priestoru. To je jedno z dedičstiev socializmu, kde obyvatelia stratili vzťah k verejným priestorom. „To nie je naše, to je štátne“, hovoril si občan socialistického štátu, ktorý mal byť hrdý vlastník všetkého verejného. Necítil to tak, a jedine čo cítil, že mu patrí, bol jeho byt, dom, auto, chata – tam sa tvoril jeho svet.

Egon Gál: Nevie, či je to historicky dané, Slovensko je jednoducho malá krajina a preto psychológia sietí, rodinných, rodových a regionálnych je silnejšia ako psychológia inštitúcií, férovej hry a dodržiavania pravidiel. Nie je to však len osobitosť Slovenska. Istý čas som strávil na americkom vidieku, vo Virgínii a tam to funguje takmer tak ako na Slovensku. Aj tam sociálne siete dominujú nad formálnymi vzťahmi.

Martin Kanovský: To, že na Slovensku každý každého pozná, to nie je ani tak príčina, ako skôr dôsledok týchto sociálnych sietí, o ktorých fungovaní nevieme takmer nič. Nemyslím si však, že je to psychologická záležitosť.

František Novosád: Slovensko nie je malá krajina, nie je pravda, že každý každého pozná. To, že si ľudia myslia, že každý každého pozná, to je práve dôsledok tejto „psychológie ženy z domácnosti“. Väčšina z nás sa umelo, dokonca namáhavo, uzatvára do svojho okruhu, kde sa všetci poznáme. Realita spoločenského života je však už dávno celkom iná.

Samuel Abrahám: Slovensko sa vyvíja na niekoľkých úrovniach, ktoré skôr

nahrávajú atomizácii obyvateľov. Integrujeme sa do EÚ a Európa sa snaží o vlastnú identitu – to je samozrejme výzva pre mladú generáciu. Zároveň u nás neprebehla zmysluplná decentralizácia a subsidiarita, skôr len mechanické rozdelenie územia bez prirodzených či historických väzieb. Napokon, veľká časť obyvateľov je ekonomicky nezávislá a nezaujíma sa o verejný život, či o to, čo sa deje v jej okolí. Vzťah k štátu je preto často len inštrumentálny a pragmatický, čo nie je nič výnimočné ani zlé, no určite neposilní sociálne siete.

František Novosád: Sám fakt štátnosti núti k zmene myslenia. A to už len preto, že skoro ku všetkému, čo je potrebné urobiť, potrebuješ ľudí, ktorí sú mimo tvoj okruh. Dnes už niet sféry života, kde by si niekto mohol povedať, vystačím si so „svojimi“. Samozrejme, vždy existuje pokušenie vrátiť sa medzi svojich, domov.

Samuel Abrahám: Zdroj posilnenia lokálneho povedomia – zmysluplná decentralizácia nikdy neprebehla a tak funguje hlavne taký náš Kamaratschaft.

Martin Kanovský: Decentralizácia zaviedla nové formy nezodpovednosti. Samosprávy chcú mať viac samostatnosti, väčšie právomoci, nechcú mať nad sebou však nijakú kontrolu.

Egon Gál: To však nie je argument proti decentralizácii. Takto to asi funguje všade.

Martin Kanovský: Samozrejme, že to nie je argument proti decentralizácii. Je to však argument proti jej slovenskej forme. U nás samosprávy akoby žiadali, aby sa nikto nestaral do toho, čo robia s prostriedkami, ktoré dostávajú od štátu, respektíve z daní občanov na základe štátom zavedenej všeobecnej legislatívy.

Egon Gál: Aká je vlastne úloha štátu v multikultúrnom svete? Je to psychologický alebo politický problém? Kto by mal ochraňovať menšinové kultúry?

František Novosád: Slovensko bolo až do roku 1939 multikultúrnou krajinou. Potom prišla séria etnických čistiek a Slovensko sa stalo – aspoň v predstave väčšiny svojich obyvateľov – monokultúrnou krajinou. Významnejšia je tu len maďarská menšina. Dnes sa tento trend obracia. Znovu sa dostal do povedomia vzťah k Rómom, objavujú sa aj nové menšiny: Vietnamci, Číňania, možno prídu aj Marťania. Na to sa slovenská spoločnosť musí pripraviť. Kľúčovým však zostane slovensko-maďarský vzťah a vzťah k Rómom. Stále sa ešte nedá povedať, či sa stredoeurópske spoločnosti s týmito problémami dokážu vyrovnáť. Tu existuje nielen reciprocita

zodpovedností, ale aj jej hierarchia. Jednoducho, je povinnosťou silnejšieho správať sa racionálne. Nazdávam sa, že keby Slovensko a Maďarsko neboli začlenené do procesu integrácie, tak vzťahy medzi nimi a následne i vzťahy medzi Slovákmi a Maďarmi by boli oveľa horšie ako sú dnes.

Samuel Abrahám: Už sa neviem dočkať tých migrujúcich Martánov, keď ich budeme učiť variť halušky... A ešte jedna veselosť: každá diskusia o situácii Slovenska obyčajne vyústi do záveru, že Slovensko potrebuje koncepciu svojho vývoja, víziu. Vývoj predsa nemôže prebehnúť živelne. Bohužiaľ tie koncepcie, vízie sú nielen mimoriadne nudné čítanie, ale aj pseudovedecké táranie. Samozrejme, treba pomenovať problémy, určiť priority. Je to však ťažké, ide to totiž proti našim návykom, tak ako boli formované v minulom storočí alebo storočiach. Otázka znie, ako by vlastne mala vyzerať taká tabuľka priorít? Nepríde každý s inou?

Martin Kanovský: Potrebujeme takúto koncepciu, no potrebujeme aj a najmä súperenie koncepcií. Politické štruktúry a ich intelektuálne centrá musia produkovať takéto koncepcie. Zatiaľ to však nemáme. Zatiaľ je to súperenie výkrikov pseudo-analytikov, s ktorými sa nedá polemizovať, pretože sú smiešne. Potom sa všetko rieši za chodu. Ťažko možno očakávať, že z takéhoto virvaru nejaká koncepcia vznikne. Potrebujeme koncepčné myslenie s reálnymi východiskami, mali by existovať štátne objednávky na praktické riešenie problémov, kde by vznikali koncepcie a plány spolu s podrobnými predstavami, ako ich implementovať – inak je to iba neplodné vajatanie – a s reálnymi možnosťami ich napĺňania a kontroly vrátane finančných a inštitucionálnych. Načo mať hoci aj skvelú koncepciu budovania nových vzdelávacích systémov či vedy, keď na naplnenie týchto koncepcií dáme osminu toho, aký je priemer v Európe? Ak to škrípe, nemusí to byť kvôli koncepcii.

Samuel Abrahám: V intelektuálnej sfére stále prevláda kritika, v politickej je reakcia na denné problémy a prispôsobenia sa a samozrejme preberanie direktív.

Egon Gál: Treba si sadnúť, rozmýšľať a písať.